

Déri Balázs

„Szép harmóniák, új dallamok”

Az új *Baptista gyülekezeti énekeskönyv* — III.

Ebben és a következő részben azt veszem számba, hogy az új *Baptista gyülekezeti énekeskönyv* (2003) dallamanyaga hogyan változott *A hit hangjai* IX., reformkiadásához képest (1960): mely dallamok maradtak ki, a megmaradtak közül melyekhez kapcsolódik több, ugyanannyi vagy kevesebb szöveg (tehát hányszor fordul elő a megmaradt dallam), illetve melyek az új dallamok s azok hány szöveggel szerepelnek. Az áttekintéshez a legjobb módszernek az kínálkozik, ha Dobszay László népénektörténeti kézikönyvét¹ alapul véve az eredetük szerint csoportosított énekeket a sorszámkok rendjében tárgyalom.

Déri Balázs zenetudós, klasszikus filológus, középkorkutató, az ELTE BTK Latin Nyelvi és Irodalmi Tanszékének vezetője, az Ókortudományi Intézet igazgatója, oktatási és tanulmányi dékánhelyettes.

A következő rövidítéseket alkalmazom:

a) baptista énekeskönyvek:

HH = *A hit hangjai* V. kiadása,

ÚH = *A hit hangjai* IX., reformkiadása (1960),

BGy = *Baptista gyülekezeti énekeskönyv* (2003);

b) baptista énekeskönyvek és kórusgyűjtemények

EK = *Evangéliumi karénekek* (1913, [teljesen átdolgozott új kiadása] 1992),

EV = *Evangéliumi vegyeskarok* (1968¹),

GyÉ = *Gyermekbibliai körénekek* (az ÚH XII. [1981], átdolgozott és bővített kiadásában folytatólagos számozással 551–720),

ÉÚ = *Énekeljünk az Úrnak* [ifjúsági kórusgyűjtemény] (1985),

MÉ = *Megváltóm él!* (temetési énekek, 2002);

c) a testvérfelkezetek énekeskönyvei:

SzVU = *Szent vagy, Uram!* (1931),

RÉ = *Énekeskönyv* magyar reformátusok használatára (1948),

EÉ = *Evangélikus énekeskönyv* (1981),

ÖÉ = *Ökumenikus énekeskönyv* (1981),

ÉE = *Éneklő Egyház* római katolikus népénektár (1985).

Betűrövidítés nélkül állnak Dobszay László könyvének sorszámai.

¹ *A magyar népének* I. Veszprém 1995. 25. (A további jegyzetekben: DL)

I. Gregorián eredetű népénekek (1–145)

E csoport korábban is csak nyomokban volt jelen. A *Veni Redemptor gentium* — Szent Ambrus karácsonyi himnusza — eredeti dallamalakjához közel álló *Nun komm, der Heiden Heiland* Luther-korál, bár ez is csak metrizált és szótagszámban zsugorított változat, megmaradt (121=ÚH31=BGy59 *Jöjj, népek Megváltója* — rövidítve és gyenge fordításban); ugyanígy a dallamában az előbbi származékának tekinthető Luther-korál, az *Erhalt uns, Herr* dallama is (120=ÚH272 =BGy402 *Ó, maradj velünk, Krisztusunk*; e dallamra applikálták most az *Ó, Jézus, amikor sokan szöveget*, mely az evangélikus énekeskönyvben és az EV 329. o. feldolgozásában a cseh testvérek XVI. századi énekdallamához kapcsolódott, 391= EÉ461).

Bár minden jó dallam megmaradásának, legalább annak, szívből örülünk, nagy kár, hogy ezek szerint az énekeskönyv-szerkesztők nemigen gondolhattak arra, hogy legalább az erősen gyülekezetiének-szerű dallamokból bővítsék ezt az anyagot. Néhány „javaslat” — a következő kiadás szerkesztőinek figyelmébe! A 123. tételhez (*Christe qui lux es et dies*) tartozók közül a patinásabb RÉ500 (*Krisztus, ki vagy nap és világ*) a református, a modernebb (¾-es) ÉE355 (*Immár a nap leáldozott*) a meglevő SzVU-anyaghoz jól illeszkednek. A rendkívül szűkös pünkösdi (szentlelkes) anyagból igen hiányzik a legtömörebb, leg-egyetemesebb Szentlélek-himnusz (124 *Veni Creator Spiritus*). Legalább német korálváltozata (RÉ373, EÉ231), akár friss fordításban, meggyökereznek. Igen nagy kár, hogy a 142=ÉE163 (*Itt jelen vagy*) szép, lendületes dallamát nem merték beemelni, a szentségi jelenlét helyett —akár egyetlen szó változtatás nélkül— az isteni jelenlét más teológiai értelmezését adva (mint 489=ÚH319=BGy441 *Itt van Isten köztünk*, s 388=ÚH100=BGy153 *Itt lenni, ó, mily jó nekünk*).

Sajnos, nem tartozik e csoportba a 477=ÚH32=BGy60. A *Veni veni Emmanuel* latin ének dallama ugyanis újkori, még csak nem is gregorián utánérzés. (Viszont legalább nyomokban felismerhető benne, még a parafrazeáló eredeti parafrazeáló fordításban is, az ádventi „Ó”-antifónák szöveg háttere.)

Nem tartozik szorosan a gyülekezeti énekeskönyvhöz, mégis aggodalommal kérdezzük, hogy az ismert 6. tónusú Alleluja —ha van, ahol éneklük— (GyÉ560), továbbá a *Conditor alme siderum* himnusz (139=ÉE1=EÉ359) az eredeti kezdősor alapján hangolt, de a Teremtőt általában dicsérő új verssel (*Ha feltekintek éjszaka*, GyÉ644), majd a Liszt Ferenc feldolgozta *O filii et filiae* (145=GyÉ627) *Benedicamus-trópus* a gyermekek ajkán, s végül a kórusdarabbá földolgozott *Victimae paschali laudes* (*Zengő ének áldozatját*, EV 116. o.) reményt ad-e a gregorián ének valamikori meghonosítására? Nem lenne szabad elfeledkezni arról, hogy a protestáns népnyelvű gregorián mise és zsoltosza első két jelentős gyűjteményének megalkotója az anabaptista reformátor Müntzer Tamás volt. Tragikus sorsa ragadta magával „gyakorlatias” liturgikai elgondolásait is, melyekhez hasonlókat a gregorián meg- illetve visszamentésére okos és jó fülű XX. századi liturgisták s egyházzenészek fedeztek föl újra. S a mai anglikán istentisztelet megmutatja, hogy ébredési énekek is megférnek a gregoriánnal.

II. A középkori kancióból lett népénekek (201–145)

Ez az ÚH-ban is igen-igen gyéren képviselt csoport a BGy-ben megfeleződött. Megmaradtak: 201=ÚH75=BGy109 (*Krisztus feltámadott*), ha nem is eredetibb, már a XV. századi Magyarországon dokumentált alakjában, hanem a bővítéses, német *Christ ist erstanden* fordításaként. (Nem gregorián dallamból származik, mint ahogyan a BGy tünteti fel a forrást.) Érdekes, hogy a baptista énekes anyagban majdnem szokatlan egyszófűssége s egyedi ritmikája ellenére jól „bevált” ez az ének. Emlékszem, milyen lelkesen énekeltük a hallelujás szakaszt... Ugyanígy egyedi a 205=ÚH79=BGy110 (*Föltámadt Krisztus e napon*) lendületes dallama, sokismétléses szövege; hamari meghonosodását az sem akadályozta meg, hogy feltámadási körmeneti énekként igencsak „katolikus ízű”. Luther karácsonyi éneke, a középkori dallammodellre visszamenő *Vom Himmel hoch da komm ich her* (215) 1960-tól két változatban is megvolt; veszteség az akkor behozott református változat (Az Istennek szent angyala, ÚH48) elejtése (valószínűleg hosszadalmas szövege, egyenletes ritmikája miatt), míg a német koráldallam egy szöveggel megmaradt; kár, hogy nem az eredetinek a fordításával, hanem egy, a *Dies est laetitiae* „gyenge gyermek—erős Isten” ellentétét felhasználó, 1955-ban készült baptista szöveggel (*Dicsének hangja szárnyra kél*, ÚH41). A ritmika azonban túl mereven az „eredeti”, pedig ebben az énekekben az evangélikus énekeskönyv is „megadta magát” az évszázadok kiegyenlítő, javító csi-szolásának s Bach tekintélyének. Régebben a baptisták is e nemes korálformában szerették ezt az éneket: a HH30 (*Úr Jézusom, dicsértessél*) a középkori német énekből lett karácsonyi Luther-korál, a *Gelobet seist du Jesu Christ* fordítása volt (ezt az ÚH szerkesztői nem vették át), a HH7 pedig általános dicsőítő tartalmú (*Üdv kútfeje*). Ez utóbbi, átdolgozva, belekerült az ÚH-ba (2); most egy ideig egy XIX. századi angol dallamocskát kell elviselnie (BGy6). Kissé jobb sorsra jutott a dallamhoz társított húsvéti szöveg (ÚH80), mely BGy116-ként, valamint a pünkösdi (HH91=ÚH118), mely BGy171-ként él tovább, más-más XVIII. századi angol dallammal. (A szöveg egy XVII. századi koráldallammal kórus-ének: EV 131. o.). Megmaradt tehát egy fontos dallam, éspedig legfontosabb, eredeti szerepében — kár, hogy csengő-bongó, de nem igazán sikerült legújabbkori verssel. Megmaradt az *In dulci iubilo* is (216=ÚH39=BGy72), de természetesen a latin-népnyelvi váltakozás bája nélkül, melyet nem pótol az evangélikus énekeskönyvből átvett fordítás csilingelése (EÉ151).

Kimaradtak: 203=ÚH50 (*Nagy örömnep ez nékiünk*, a *Dies est laetitiae* Cantus Catholici-beli alakja); bár bájosak ismert polifon feldolgozásai, a dallamot az ÉE is feladta. Nem honosodott meg a „baptista” gyakorlatban — talán a szövege („oly nemes, / olyan ékes, kellemes”) végképp nem illeszkedett az énekeskönyv anyagához. Ugyanígy, valóban nem gyökerezett meg negyven év alatt sem az ÚH60, a *Patris sapientia* német korállá vált középkori hóraverse (ami a szöveget illeti: XVII. századi átköltésben).

Kár, hogy most sem került be a 204=RÉ282=EÉ179 (*Néünk születék mennyei Király*; vö. EE48). Legalább újévi énekként hatékonyan ellensúlyozhatta volna a négy (három régi s egy nem éppen erőteljes újabb) újévi ének (BGy533–536) pusztán polgári évre vonatkozó tematikáját. Az evangélikus énekeskönyvhöz és az új katolikus népénektárhoz csatlakozva (232=EÉ129=EÉ358) a biblikusságot tökéletesen kielégítő, megejtően szép csángó esti ének (*A fényes nap immár elnyugodott*) révén egy nemes középkori eredetű énekkel lett volna gazdagabb az új baptista énekeskönyv. Továbbra is hiányzik az ádventi hajnalének (213) protestáns változata (RÉ485=EÉ92 *Jézus Krisztus, szép fényes hajnal*). Ki tudja, hogy annakidején miért éppen a GyÉ636-os dallamát választották a szerkesztők *A pünkösdek jeles napján* változatai közül, ha csak nem az volt, egyébként nagyon nemes, szándékuk, hogy Moson vármegyéből is legyen egy ének. Az ismertebb változatok (214=EÉ128=RÉ358=EÉ235) könnyebben megszerettették volna ezt a dallamot a gyülekezetekkel. Áldozócsüdtörtői ének is lehetett volna akár a régies református (RÉ358), akár a frissebb katolikus énekeskönyvi változatban (EÉ118).

Csak remélhetjük, hogy a *Csordapásztorok* kezdetű karácsonyi éneket (211=EÉ41=EÉ164) legalább a gyermekbiblikörök fenntartják (GyÉ579). Gyülekezeti énekké válása nemigen várható. A *Quem pastores laudavere* latin-német kanciónak (222=EÉ152=RÉ328) —az *In dulci iubilo*-hoz hasonlóan egynyelvű— fordítása karénekként szolgál (EV47. o.).

Sajnos, a körülmények ismeretében többre nem számíthatunk... További, középkori eredetű, de inkább a korai protestáns énekesanyaghoz tartozó énekekről (így pl. az evangélikus korálokká vált középkori német népénekekről) és azoknak a baptista énekeskönyvekben való sorsáról a következő fejezetek adnak számot.

III. A reformáció korának népénekei (301–392)

1. A XVI. századi históriás és egyházi énekstílus darabjai (301–343)

a.) a „históriás énekek” dallamanyaga (301–306)

Az 1960-as énekeskönyvben négy dallam képviselte ezt a stílust, egy kivétellel korábban nem énekelték őket (ha nem számoljuk a félreértett lejegyzésű, dűrba helyezett 301=HH571-et). A dallamok a református, a szövegek a református, ill. az evangélikus énekeskönyvből származtak. Most kettő teljesen kimaradt, ahelyett hogy egy alig nélkülözhető ének még bekerült volna.

Az egyházi éneklésben leginkább honos Tinódi-dallam (301) két szöveggel megmaradt. Az egyiknél (ÚH252=BGy390 *Tisztítsd meg szíved, Jeruzsálem népe*) a szerkesztők Scholz László evangélikus lelkész múlt század közepi, stílustörést nem jelentő, de utánérzés-jellegű szövegét társították Tinódi dallamával. Az evangélikus *Keresztyén énekeskönyv* új részében (1955) (hasonlóan: EÉ460)

e szöveghez az ad notam jelölés a *Paradicsomnak te szép élő fája*, azaz a fenti dallam változata (Pécseli Király Imre gyönyörűséges szövegével Krisztus keresztfán mondott hét szavára). Egy református keresztelési éneket — ezt is a *Keresztyén énekeskönyvből* — gyermekbemutatói énekként ugyanígy társítottak a dallam főalakja mellé (ÚH392=BGy511). De mivel indokolható, hogy éppen a Tinódi-dallam eredeti, erőteljes Tinódi-szövege maradt ki (ÚH311), azaz amit a református szerkesztők a hosszú versből kiemeltek? Régiességével? Régies, de nem avított régi magyar protestáns énekköltészet emez egyik legnemesebb alkotása, márpedig avított szöveg, XX. századi, bőven akad az énekeskönyvben... A magyaros „szaffikus” szöveg s dallam fontos szín mind verstani, mind zenei-ritmikai szempontból; s jobb, ha nem szórványosan, hanem egy egymást támogetó csoportban fordul elő. Megmaradt a 302=ÚH344=BGy472 (*„Imádkozatok és buzgón kérjétek”*) is; a Bethánia mozgalom *Hallelujah!* gyűjteményéből kerülhetett már a régebbi baptista énekeskönyvbe (HH581), közkedvelté vált, s elsősorban egyedi ritmusalakja miatt örvendetes, hogy ragaszkodtak hozzá.

Kilmaradt a 305=ÚH186 (*Ó, örök hatalmú, mennyei szent Isten*). Nem ment át gyakorlatba; XIX. századi szövegéért (a verskezdetet leszámítva) nem búsulunk. Messze értékesebb a *Semmit ne bánkódjál, Krisztus szent serege* (303=ÚH274). Még akkor is ragaszkodni kellett volna hozzá, ha átmenetileg, egy gyöngye ízlésű korban, a dicsőítés és a keresztyén rock közegében múzeumi tárgy. De talán van gyülekezet, amely méltó lett volna az éneklésére. És hogyan hiányozhat Balassi éneke a legszebb XVI. századi magyar dallammal (*Bocsásd meg, Úristen, ifjúságomnak vétékét*)? Nincs megbánnivalója az ifjúságnak? Ha más nem, elég lenne az is, hogy miatta (vagy rá hivatkozva) szemünk előtt inog meg egy nagy lelkeségi-műveltségi hagyomány! Ezeknek az énekeknek a kimaradása az identitás kérdését is fölveti: honnan számítja, mihez, kihez köti magát egy magát más szempontból — joggal — történelminek tartó protestáns kisegyház, ha elődei lelkeségekben és kulturálisan legtermékenyebb korszakát zárójelbe rekeszti? (Nem kérdés, hogy ugyanezt a kérdést jó ideje a protestáns történelmi nagyegyházaknak is föl kell tenni-tenniük; a patrisztikus korról és a latin gregoriánról kapcsolatban pedig igen hasonló a kérdés a mai római katolicizmusban is. A liturgikai kérdésekről akkor még nem is szóltunk.)

b–d) a históriás énekekkel rokon és más, XVI. századi egyházi stílusú dallamok (307–343)

309=ÚH199=BGy298 (*Irgalmazz, Úristen, immáron énnékem*). Ékesen bizonyítja „a szerencsés felépítésű dallam életrevalóságát”, hogy az új baptista énekeskönyvben is megmaradt, amit segíthetett, hogy zsolttáros jellegű szövegében nincs számottevő archaizmus. 316=ÚH188=283 (*Mindenkoron áldom az én Uramat*). Sztárai Mihály 34. zsolttár-parafrázisának dallamára az azonos szótagszám alapján szintén az ő, a 92. zsolttárt parafrazeáló versét alkalmazták; így is maradt (ÚH335=BGy451, *Mely igen jó az Úristent dicsérni*). Miközben a dallam meggyökerezésének örülünk, még jobban örültünk volna, ha az utóbbi szöveghez

most a 318=RÉ255 karakteres dallamát vezetik be, amivel a közös protestáns énekanyag is gyarapodott volna (ld. EÉ47 és még három szöveg).

Megmaradt a 334-es csoporthoz tartozó dallamok és szövegek tárgyalásakor említett —jöllehet a XVII. századi énekek közé tartozó— ÜH322=BGy334 (*Mintha köztünk Jézus járna*): az azonos dallamra írt két SzVU-szöveg közül az istentisztelet-kezdő. A hamvazkodási szöveg az Éneklő Egyház nagybőjti énekei között is megtalálható (64.); nem biztos, hogy szükség volt rá. Mivel amaz előbbi szöveg, azt hiszem, nem ment át a katolikus gyakorlatba, már csak baptista énekeskönyvek tartják fenn. Szívesen lemondtam volna róla más, értékesebb dallamok-szövegek javára. (Látszik tehát, hogy nem valamiféle katolikusellenes irányváltásról van szó az új énekeskönyvben: az itt-ott protestáns füleknek szokottabb tónusra áthangolt szöveg így is a katolikus neobarokk lelkeség dokumentuma, jó néhány, a SzVU-ból megmaradt énekkel együtt...)

Kimaradt a 329=ÜH121 (*Jövel, Szentlélek Úr Isten / lelkünknek...*). A pünkösdi középkori liturgikus költői szövegeit nemesen összegző vers és hozzá az erőteljes, gyönyörű logikával építkező dallam nagy veszteség. Semmivel nem értelmezhető, nem védhető. (Elég egy hasonló kezdetű ének? Ld. 443=ÜH116=BGy159). Kodály s Gárdonyi feldolgozásaival (EV 126., 128. o.) a kórus, ott ahol van, fönntarthatja a dallam emlékét, de ez nem pótolja a gyülekezeti ének fenéségességét, a „sok vizeknek zúgását”, a „nagy mennydörgésnek szavát” (Jel 14,2). Gyermekkorom kedves ádventi éneke a 331=ÜH33 (*Az Úr Isten Ádám atyánknak*). Miért tetszett? Az amúgy is kevés háromsoros dallam egyike volt? A harmadik sor aprózása —jobb híján így mondom: igazi „gyermek-ének”— ragadott meg? (A „csíkcsobotfalvi kézirat” forrásmegjelölés is különös hangzású volt.) S megtartja-e majd Beharka Pál ízléses, a Kodály-Bárdos-iskola feldolgozásmódját idéző darabja (EV 10. o.)? A *Krisztus föltámad a igazságunkra* (337=ÜH83) eltűntével is egy szép („református-katolikus”) énekkel lett szégyényebb a baptista éneklés. Nem honosodott meg viszont a 308=ÜH433 (*Szomorú a halál a gyarló embernek*), és a 332=ÜH443 (*Ébredjél fel, világ, bűneidből*) sem. Kihagyásuk talán nem érzékeny veszteség.

Veszteség az is, ami nem került be, pedig itt lenne a helye, mert értékes és mert illeszkedik a baptista éneklési hagyományhoz. Mindenekelőtt az egyik legértékesebb magyar bűnbánati ének, a *Ne hagyj elesnem* (321=RÉ257=EÉ79), mégpedig a dallam- és ritmusalakját tekintve messze legjobb, népi gyűjtésen alapuló változatban (ÉÉ72). Hiányzik a 338=RÉ205=EÉ412 (*Ne szállj perbe énvelem*), a bűnbánati 51. zsoltár parafrázisa. Ha ez nem biblikus, akkor mi az? Még a protestáns énekeskönyvekben közölt, kissé élettelenebb változat is nyereség lenne; azt remélhattuk, hogy a kóruséneklés (EV 292. o., Lisznyay Gábor feldolgozása) és az ökumenikus énekalkalmak (ÖÉ69) megerősítik helyzetét. Legalkalmasabb a népi gyakorlat alapján kialakított változat lett volna (ÉÉ70). Nagy hiány a 322=RÉ242 (*Téged, Úristen, mi keresztyének*), szintén az Éneklő Egyház dallam- s ritmusváltozatával (214.). Ez utóbbinak *Követte egykor Krisztus csodáját* kezdetű szövege, a boldogságmondások (Mt 5,3 skk.) sikerülő rímbe

foglalása (ld. a kezdőstrófa nélkül RÉ204), hiányzik a baptista énekeskönyv biblikuságához. De az előbbi szép Te Deum-átköltés is sokkal több és magyarább, mint a recenzió előző részében (260. o.) említett, osztrák *Großer Gott, wir loben dich* fordítása (*Nagy Isten, mi dicsérünk*, ÚH26=BGy42). Lehetett volna hozni mindkét szöveget, a másodikat a baptista éneklési szokások ismeretében különösen gyermekéneknek ajánlva. (Ez nem színvonalasést jelent, az ellenkezőjét: a sorkezdet-ismétlődés játékoságához ma a gyermek a felnőtt!) A református énekeskönyvi szöveget rátehetnék volna a rugalmasabb változatra, de akár mindkét dallamváltozatot is meg lehetett volna gyökereztetni: a használatbeli elágazás a majdani felnőttekben biztos összeért volna. Világosan mutatja, hogy a szerkesztők csak értékmegőrzésre törekedhettek és szó sem lehetett gyarapításról, ha az olyan minden elképzelhető szempontnak tökéletesen megfelelő ének sem lehetett az új gyűjtemény része, mint *Az Úristent magasztalom*. A 77. zsoltár protestáns átköltése és mélységesen magyar, lendületes dallama (334=RÉ273) természetesen most is az új katolikus népénektár ritmizálásával és összefogott (rövidített), a szükségesnél nem jobban modernizált szövegével érvényesül igazán (ÉE190). A dicsőítésből —nem a ma annak nevezett istentiszteletfajta gondolatok— és a dicsőítő énekből soha nem elég: nagyszerű dicsőítő ének lenne a 313=RÉ450 (*Drága dolog az Úr Istent dicsérni*) is. A 312=RÉ286=ÉE363 (*Jer, dicsérjük az Istennek Fiát*) szép közös protestáns Jézus-ének lehetne (leginkább az evangélikus énekeskönyv rövidítéseivel). Ami pedig az ünnepi énekeket illeti: karácsonyra hiányzik a 336=RÉ318 (*Jer, mindnyájan örüljünk*), természetesen nem az EE172–173 versezeteivel... Ha van igény „gyermekénekre” —amit máskülönben vitatok—, akkor ez a kedves, szép, szűk ambitusú, háromsoros ének az. A 341=RÉ368=ÉE230 (*Jövel, Szentlélek Isten*), Szegedi Kis István éneke miért nem kaphatott helyet az igen sovány pünkösdi anyagban? S milyen szép lenne a halottasban az *Ó, édes Megváltóm, ne nézd bűneimet* (307=ÉE341)!

2. A humanista metrikus énekekből lett népénekek (344–350)

A humanista metrikus dallamokat eddig egy ének képviselte: a *Nagy hálát adjunk az Atya Istennek*; ezután is árválkodni fog (346=ÚH336=BGy454).

Lenne helye (nemcsak metrikai szempontból...) a Tritonius-gyűjteményből elszármazott „saffikus” dallamnak, mely az „új” —épp húszesztendő— katolikus népénektárba (344=ÉE213) a szentekről szóló versszakkal együtt is erőst biblikus szöveggel vétetett föl (*Az igaz hitben végig megmaradjunk*). A protestáns énekeskönyvekben található *Mondjatok dicséretet* kezdetű vers és az eredetileg disztichont oktató dallam (348=RÉ196=ÉE276) Gárdonyi Zoltán hatásos kórusfeldolgozásában (EV 194. o.) számos baptista gyülekezet kórusának repertoárján szerepelt. Akik majd’ negyven éve megszerették és megszerettették, ma kiérdemesülve talán jórészt a gyülekezeti padokban ülnek. Mégsem talált utat az ének a gyülekezeti éneklésbe?

Mert nem a magyar hagyományba szerveződött dallamról van szó, csak távolról tartozik ide, hogy a régebbi baptista énekeskönyvben *Lelkiünk igaz békét hol találhat* kezdettel szerepelt eredeti formájában E. Fleming (1778–1813) kis dallama, mellyel Horatius szaffikus strófájú Fuscus-ódáját (*Integer vitae*, I. 22) látta el.

3. A genfi zsoltárok Magyarországon (351–365)

Az 1–2. alfejezetbe tartozó régi magyar gyülekezeti énekek nagy része a reform-énekeskönyv jelentős hozadéka. A genfi zsoltárok nem voltak teljesen ismeretlenek azelőtt sem, de számuk és a dallamokhoz tartozó kevés eredeti szöveg miatt nem alkottak stílusképző egységet, tömböt. Református háttérű gyülekezetek azonban, vagy akik gyermekkorukban református felekezeti elemi iskolába, esetleg saját híján református hittanoktatásra jártak, jóval több zsoltárt ismertek. Ezzel együtt a genfi zsoltárok —akik ismerték őket, azoknak pedig legalábbis a ritmus— nagy nővumot jelentettek, s mégis hamarosan annyira meggyökereztek, hogy —bár érthetetlen kivételekkel— jórészt túléltek a *Baptista gyülekezeti énekeskönyv* szerkesztésének vélhető viharait. Jóllehet általában a „plasztikus, határozottan formált, méltán népszerű” (Dobszay, *i.m.* 106) dallamok közé tartoznak a „túlélők”, s csak mutatóban fordul elő néhány az éppen ezért igen értékes „körvonalazatlan” dallamok közül, mégis a modális hangsorok s a Csomasz Tóth Kálmánéhoz képest itt-ott tovább igazítgatott, de így is kellően archaikus szövegek igen jótékony hatással voltak a baptista gyülekezeti éneklés komolyságának megőrzésére, az elmúlt 40 évben. A baptista gyülekezetek a református egyházzenészek által sokszor irigyelt módon, példás fegyelemmel tanulták meg vagy át a zsoltárokat. Most nem kis zavart okozhat, hogy a baptista egyházzenészek (akik rendkívül szívélyes kapcsolatban álltak Csomasz Tóth Kálmánnal) kissé „előreszaladtak”, s most a 90-es évekbeli, lapunk hasábjain is folytatott diézis-vita eredményeként —ha jól látom, nem teljesen következetesen, de az egyetlen harmonizáció miatt kötelező érvénnyel, nem választható módon— kénytelenek jelezni az emelt vezetőhangokat.

A baptista közösség nagyon is számon tartotta ennek az énekanyagnak hangsúlyozottan református voltát, de a dallam- és ritmusalak a szokott gyors énektempóval megerősítve „baptista” identitást adott neki —különösen ott, ahol konzervatív református gyülekezetek hagyományosan lassú, egyenletes, módosított hangokkal „eltérített” zsoltáréneklése állt vele szemben.

A genfi zsoltárok meggyökerezését jelzi, illetve eszköze is lehetett az, hogy több földolgozásukat (sőt, néhány, a gyülekezeti éneklésben nem szereplőét is) beemelték a kóruskönyvekbe. (Ezek felsorolásától most eltekintünk.)

Valószínűleg helyesen jártak tehát el a reforménekeskönyv szerkesztői, mikor a jelzett, népszerű dallamokat válogatták ki. Egyrészt a reformátusságban megtörtént zsoltárválogatásra támaszkodtak. Ezt —különösen az énekanyag szűkösségét— sokszor és sokan kárhoztatják mint pusztán valamiféle igénytelenség eredményét, pedig nagyon természetes folyamatnak kellene tekinteni.

Bekövetkezett zeneileg műveltebb közegben is, s nem harcolnak ellene: a svájci francia református énekeskönyv, bizony, elég alaposan megnyirbált, ráadásul tisztán modernizált szövegű, pontosabban mai francia nyelvű zsoltároskönyvet tartalmaz, melynek XX. századi versezetei nem sokban hasonlítanak Marot Kelemen és Béza Tódor középfraancia, reneszánsz költeményeihez...

Nincs itt hely részletes kifejtésre, de a kiválasztódás egyik legfontosabb oka az lehetett, hogy az adott dallam szerkezete jobban idomult a késő reneszánsz, illetve kora barokk zenei gondolkodáshoz. (A ritmus „kivasalódásának” oka is jelentékeny részben az, hogy az ún. humanista versek ritmikája mint a középkori latin s népnyelvű irodalomban egyedülálló, semmihez nem szervesülő zárvány —márpedig a genfi zsoltárok többsége ilyen— a barokk ritmikának kezelhetetlen volt. A reneszánszban Tritoniusnak és követőinek még lehetett latin-görög ritmusokat zenei ruhába öltöztetniük, de később ez elképzelhetetlennek bizonyult.) Feltűnő például, hogy a népszerű dallamok mily nagy számban tartalmaznak sorismétlést. A késő középkor dalformáihoz, a mesterdalhoz, chansonhoz és a nyomukban járó lutheránus korálhoz zenei gondolkodásban igen közel állnak (részben, mint a 42. vagy a 138., onnan is származnak) a *bar*-formájú (AAB) dallamok: az 1960-as baptista énekeskönyvbe fölvetett genfi zsoltárok közül ilyen vagy hasonló a 25., 42., 65., 66., 89., 138; nyitó és/vagy belső sorismétlés van a 77., 84., 105., 150. zsoltárban. Csak a 8., 23., 90., 134., 135. tartozik a legfeljebb távoli motivikus kapcsolattal építkező, monumentális (pl. 8.) vagy éppen jól áttekinthetően rövid (pl. 134.) dallamok közé. Lehetett ok a kiemelkedésre egy-egy jellemzően —akkor— „modern” dallamgondolat is. Ma már, a sokévszázados megszokás után kevésbé érezzük a 65. genfi zsoltár (*A Sionnak hegyén, Úr Isten*) és a vele párhuzamba állítható *Aus tiefer Not* (Luther 130. zsoltára) dallamkezdetének merészségét. (Hasonló feltűnést kelthettek a legkorábbi, ma is használatos Luther-ének, a *Nun freut euch, lieben Christen gmein* dallamkezdetének szemtelen kvartjai; nagy népszerűségének érdekes visszhangja a máig legismertebb askenázi chanukai dallam, a *Móajz cūr jösuajszi*...)

A német és a nyomában járó magyar baptizmusnak természetes korálformához jól ízlélhettek a legalább távolról korálra emlékeztető zsoltárok. Most itt lett volna az idő, hogy szaporodjanak a nem sorismétléses, nem dalszerű, mégis jól áttekinthető, „logikus” dallamok —még mindig a „népszerű” rétegből—, és velük jöjjenek fontos szövegek, pl. az 1. (*Aki nem jár hitlenek tanácsán*), a 24. (*Az Úr bír ez egész földdel*), a 26. (*Légy ítélőm, Uram*), a 32. (*Ó, mely boldog az oly ember éltébe*), a 47. (*No, minden népek, örvendezzetek*), a 102. (*Hallgasd meg, Uram, kérésem*), a 114. (*Hogy Izráel kijött Egyiptomból*, pedig Kodály 114. zsoltárának milyen nagyszerű előadásait hallhattuk baptista kórusoktól!), a 130. (*Tehozzád teljes szívűből*), a 136. (*Dicsérjétek az Urat, mert...*), a 141. (*Tehozzád kiáltok, Úr Isten* — a dallam eredetije a fentebb, a 416. oldalon említett középkori, gregorián dallam, a *Conditor alme siderum* adventi himnusz...). De még a fenti, korál-formához közel állók is szaporodhattak volna pl. a fenséges 68. zsoltárral, Matthias Greiter „hugenotta csatadalával” (*Hogyha felindul az Isten*). Nagy kár,

hogy a baptisták egy ideig nem fogják énekelni — mint ahogy, az evangélikusokhoz és reformátusokhoz hasonlóan nem éneklük e dallam lutheránus változatát, a Máté-passióból és Bach-organakorálokból ismert *O Mensch bewein dein Sünde groß*-t sem. (Megismételt első sora egy jó sodrású német egyházi énekben is előtűnik; új énekként, BGy38, később, a XVI. századi korálok közt tárgyalom.) A belső sorismétlők közül (de a szöveget tekintve is) igen hiányzik a 80. zsoltár, a *Victimae paschali laudes* utód-dallama (*Hallgasd meg, Izráel pásztora*) és a rövidsoros ékszer, a 81. genfi zsoltár (*Örvendezzetek az erős Istennek*).

A kívánságlista előrebocsátása után vegyük számba, mi volt és mi maradt? Összegezve: az 1943-as énekeskönyvben 4 genfi zsoltár-dallam szerepelt, közülük kettő az eredeti zsoltárszöveggel (is), s két dallam 2 vagy több szöveggel. Az 1960-as kiadásban 15 dallam a hozzájuk első renden tartozó zsoltárparafázisokon kívül —nem egyenletes elosztásban— további 14 szöveget hordozott. 2003-ban 11 zsoltár maradt eredeti szövegével, ezek további 6 —csak régebben is meglevő— szöveget hordoznak. A halottasba szorult már korábban egy zsoltár. A veszteség érzékeny, de még elviselhető. Lássuk a részleteket!

A *Mint a szép híves patakra* (Dobszay rendszerében a 353-as tétel) nem világi dallam-eredetijének áttűnése, hanem a fentebb kifejtett szempontok szerint minden genfi zsoltárok legnépszerűbbike; az volt és az maradt a baptista reforménekeskönyv előtt, abban és utána is. A régi énekeskönyvben, ha nem is fölismerhetetlenül eltérő, de az eredetihez képest mégis módosított —nagy-részt a Bach-korálként ismerthez hasonló— dallamalakja (HH211, három versszakkal) világosan jelzi, hogy nem a magyar genfi zsoltárt emelték be, hanem a Glaubensstimmén keresztül a *Freu dich sehr o meine Seele* lutheránus korált; itt tehát a magyar szöveg másodlagos, rátétel. Az is jellemző, hogy bár a tartalmi összeállításnak megfelelően, de mégis egy másik szöveggel áll legelőször ez a dallam („Goudimel Cl. 1565”, HH19 *Uram, a Te egész lényed*), melyre majd ad notam utal mind a 42. genfi zsoltár, mind a számos későbbi alkalmazás. Közülük az 1960-as kiadásban is megmaradt P. Gerhardt nagypénteki szövege (HH59=ÚH61 *Légy ezerszer üdvözölve*) és egy XIX. századi menyegzői szöveg (HH344 *Oh mi boldogok a lelkek* =ÚH387). Az új könyvből mindkettő kihullott. Nem nagy baj. Már a reformkiadásba sem kerültek be: HH105 (*Serkenj fel már bűnállmodból*), HH106 (*Óh, emberek, keressétek*), HH107 (*Földi hiúságok, néktek*), HH165 (*Krisztust mindenneknél jobban*), HH252 (*A Jordán hús habjaiba — kereszteleési*), HH316 (*Uram, a Te dicsországod*), HH335 (*Este van most, az idő itt*), HH556 (*A reggeli óra kedves*). Helyes döntés, hogy a 42. genfi zsoltár teljes szövegén kívül (ÚH191= BGy285) csak P. Gerhardt amazzal rokon hangulatú (Istenre vágyó—Krisztusra vágyó) ádventi verse maradt meg az újabb gyűjteményben (ÚH36= BGy63), s kimaradt a többi, XVII–XIX. századi költemény (a fentebbieken kívül: ÚH15 *Szent vagy, szent vagy, örök Isten*, ÚH78 *Istenem, mily súlyos kő nyom*, ÚH364 *Égi Felség, erős kézzel*). A kedves „föl-le-föl-le” dallam s a jellegzetes szöveg összekapcsolódása a magyar keresztyén-keresztény énekhagyományban túl erős ahhoz, hogy dicsérő, húsvéti vagy missziós tartalmak ne ütköznének vele kel-

lemetlenül. Más a helyzet, ha —mint a német evangélikus közegben— a szöveg semleges: örvendezés („freu dich”) és siralomvölgy („Jammertal”) nem túl eredeti szembeállítás.

Az 1943-as kiadásban a 90. genfi zsoltár (364=HH588 *Tebenned bízunk eleitől fogva*) 1–2. verse szerepelt —voltaképpen temetési énekként—, kiegyenlített ritmussal, emelt vezetőhangokkal, a szokott módosításokkal, romantikus harmonizációval. Dallamutalása: „Goudimel Cl.”, a szövegé: „Ford. Szenczi Molnár Albert”, tehát nyilvánvaló, hogy valóban református énekként, genfi zsoltárként ismerték a gyülekezetek. Az 1960-as énekeskönyv a teljes kilencstrófás zsoltárt hozza (ÚH428), az 1948-as református énekeskönyv eredeti dallam- (és ritmus)alakja szerint, diézisek s egyéb módosítások nélkül. A temetési énekek között. S bár ökumenikus alkalmakkor (pl. imahetekén, reformációi emlékistentiszteleteken) is éneklük (leginkább ott), csak az új halottasban (MÉ15) talált menedéket.

Harmadikként a 84. genfi zsoltár (*Ó, seregeknek Istene*) négynegyedesre kivasalt dallama —de csak az— „Goudimel Cl.” megjelöléssel, az *Ó könyörgést meghallgató* kezdetű, elterjedt református énekszöveggel volt része a régi énekeskönyvnek (362=HH565=ÚH350=BGy474).

Végül a reforménekeskönyv előtt a 134. genfi zsoltár dallamát —itt is csak azt—, részben ritmikus, de az eredetihez képest eltérő változattal, még a 42.-nél is több, összesen tizenkét alkalmi szöveggel énekelték. Ezek azonban nem a magyar református énekköltésből, hanem a Glaubensstimme közvetítésével német evangélikus és baptista énekanyagból származnak. A reforménekeskönyvbe az „új” zsoltárszövegen kívül (364=ÚH378=BGy499) e dallammal négy régi szöveg került bele, az asztali éneket leszámítva jelentős átdolgozás után; két szöveg új dallamot talált. A 2003-as könyvben a zsoltáron kívül két szöveg maradt meg. Nekem érthetetlen módon az „Asztali áhítat” egész énekcsoportjával —netalán magával a családi áhítat gyakorlatával— együtt eltűnt az 1894-es német baptista énekeskönyvből fordított, rendkívül kedvelt és általánosan ismert asztali ének (HH330=ÚH398 *Hálát adunk, jó Istenünk*), melynek első versét étkezés előtt, a 2–3-at utána volt szokás énekelni.

Tanulságos a baptista énekeskönyvekben korábban igen kiterjedt, de itt-ott már 1960-ban is csökkenő tendenciát mutató ad notam gyakorlat példájaként felsorolni a régi énekeskönyv többi szövegét. A dallam első előfordulása és egyetlen közlése, ahol egyébként a „Régi francia zsoltár” forrásmegjelölés áll: HH191 (*Uram, segíts meg, hogy szívem* — általános) =ÚH246 (*Ó, Uram, segíts, hogy szívem*). A további szövegek alkalmiak: HH231 (*Téged dicsérlek, Istenem* — az Úr napja, istentiszteletre készülés), HH248 (*Jézus nevében, ki fejünk* — a gyülekezeti közösségbe való „felvételtől”), HH286 (*Úr Jézusunk, óh légy velünk* — az istentisztelet-kezdésre szánt *Herr Jesu Christ, dich zu uns wend* korálnak eme fordítását a reforménekeskönyvben helyesen a szokásos dallamhoz kapcsolták, 484=ÚH315=BGy452), HH293 (*Ime Urunk, most elmegyünk* =ÚH338=BGy464 *Eltávozzunk szent házból* — a Glaubensstimme szövege), HH308 (*Gyújtsd fel tü-*

zeddel lelkemet =ÚH347=BGy467 Gyújts égi lángot szívünkben — imaáhítatra), HH348 (*Szent házasság Alkotója* — az igen erősen átírt *Szent házasságnak szerzője* szöveget a 652=ÚH388 ébredési ének dallamára applikálták), HH352 (*Szívből üdvözlünk tégedet* — évfordulós köszöntő), HH355 (*Dicsőségnek Ura, kérünk* — a „felsőbbségért”), HH356 (*Oltalmaz minket, Istenünk* — mint az előbbi), HH365 (*Tegyük a testet sírjába*).

Az 1960-as szerkesztők tehát a négy már ismert dallamhoz tizenegyet vettek hozzá, valamennyit legalább a hozzá tartozó genfi zsoltár szövegével, még-hozzá úgy, hogy minden dallamhoz egy és csak egy genfi zsoltár-szöveg tartozik. A strófák számát a hosszabbak esetén még az 1948-as református énekeskönyvhöz képest is jelentősen, de biztos kézzel, az elfogadás, a baptista énekgyakorlathoz való igazodás szempontjait is figyelembe véve rövidítették (így a 89. zsoltár eredeti 20 versszakából a Csomasz Kálmán-féle könyvben 6 maradt, a baptistában 4) és —mint említettem— számos apróbb, általában a stíluson „belül maradó” szövegmódosítást hajtottak végre. A nehézkességek, túlzottnak tűnő archaizmusok kigyomlálása indokolható volt, bajosabb azonban, hogy sok esetben nyilvánvalóan a Bárdos-iskola prozodizálási manírjainak estek áldozatául a szövegek. Szabad volt-e (és mint a fájdalmas kihagyás mutatja: volt-e értelme), hogy „A Sionnak hegyén, Úr Isten” „A Sion hegyén, Uram, Isten” lett? Sok egyéb szempont mellett: elég csak egy reformátusokkal közös istentiszteletre kitűzni az éneket, hogy rögtön a kezdetén meglegyen a kiábrándító kavarodás. (Hiába használják az ÖÉ11 szövegét, amely a református eredetit hozza — a megszokás nagy, és az éneklésben általában nem is rossz úr, s az ember nem az előtte levő szöveget énekli. Vagy ha azt, akkor is megakad.) Kár, hogy az evangélikus énekeskönyv is e módosított szöveget adja (EÉ488). (A szövegállapot kérdéseit külön tárgyalom, itt azonban az ének megmaradását is befolyásoló tényezőként tértem ki rá.)

Még egy kritikai észrevételt kell tennünk. A szerkesztők négy és fél évtizede valószínűleg nem merték megtenni —most pedig elméleti lehetőségük sem volt—, hogy bátrabban emeljék be a „szokatlanabb” modális hangnemű dalamokat a baptista éneklésbe. Az 1960-as könyvben 5–5 autentikus vagy plagális dúr (ión) dallam található, 2–2 autentikus vagy plagális dór-eol, végül egy moll hexachordos. Az arányeltolódások jellemzőek: a 40 körüli dúr dallamból 10 megvan, a 60 körüli dór-eol dallamból azonban mindössze 4; a majdnem 20 mixolíd jellegűből és a 11 frígből egy sem talált utat a baptista éneklésbe. Ha igazán elterjedt zsoltárt a legutóbbi kategóriában nehéz is lenne találni a református hagyományban is, az eredmény lehangoló. E ponton legalábbis a folytatás, a merész továbblépés elmaradása miatt. Természetesen a tonalitás szempontjából, a reneszánsz utáni dúr-moll hangnemvilág és az annak megfelelő motivika és dallamképzés egyhangúságának megtörésében a meggyökerezettek is nagy értéket jelentenek.

A baptista szerkesztők abban is önállók voltak a református mintákhoz képest, hogy kevés XVII–XIX. századi magyar énekverset adtak hozzá a zsoltárdallamokhoz (ld. a népénektörténeti kézikönyv 354–363. tételeit). Főntebb elemeztük a 42. és a 134. genfi zsoltár dallamának zsoltári és további, nem a református hagyományból származó szövegeit. Az 1960-as énekeskönyvben a 8. zsoltár (364=ÚH20=BGy52 *Ó, felséges Úr, mi kegyes Istenünk*) dallamához társul Pálóczi Horvát Ádám virágvasárnapi éneke (ÚH55=BGy92 *A nagy Király jön*), mely eredetileg a 32. genfi zsoltár (*Ó, mely boldog az oly ember*) dallamára íródott.² Az újabbkori evangélikus énekköltésből származó szöveg elhagyása nem vesztesége a Baptista gyülekezeti énekeskönyvnek (364,365=ÚH366=EÉ457 *Boldog, kinek a béke minden vágya*). A 135. genfi zsoltár (364=ÚH351=BGy466 *Áldjátok az Úr nevét*) szövegére Bátori István szép, ismert húsvéti versét a református énekeskönyvből (RÉ348) vették át (362,364=ÚH82=BGy117 *Örvendezzetek, egek*).³ Kilenc genfi zsoltár önmagában, más, a dallamra ráírt szöveg nélkül került a reforménekeskönyvbe. A legújabb énekeskönyvben is megmaradtak: 23. (ÚH187=BGy290 *Az Úr énnékem őriző pásztorom*), 66. (ÚH22=BGy53 *Örvendj, egész föld, az Istennek*), 89. (ÚH9=BGy20 *Az Úrnak irgalmát örökké éneklek*), 105. (ÚH10=BGy26 *Adjatok hálát az Istennek*), 138. (ÚH13=BGy31 *Téged dicsér teljes szívem* — eredeti kezdősor: *Dicsér téged teljes szívem*), 150. (ÚH14=BGy2 *Dicsérjétek az Urat*).

Fájó, érthetetlen veszteség a következők kihagyása: 25. (ÚH346 *Szívémet hozzád emelem* — pedig ez, emlékezetem szerint, kedvelt ének volt), 65. (ÚH349 *A Sion hegyén, Uram Isten* — a kezdősor kérdését ld. az előző lapon; az átírással és a kihagyással kapcsolatban csak nagyon halkan kérdezem, mert valóban mellékes szempont: Ady sem számít?), 77. (ÚH184 *Az Istenhez az én szómat*). Legalább az első kettőt valamelyest fönntarthatják ökumenikus alkalmak (ÖÉ10–11).

Az 1960-as énekeskönyv szerkesztői a dallam- és ritmusalakok, sőt nagyrészt a lejegyzés, a „kottakép” sajátosságának tekintetében is szinte mindenben követték az 1948-as református énekeskönyvet⁴ — azon természetes eltérésekkel, amelyek az egyszólamú (református) és a többszólamú (baptista) lejegyzésből következnek. (A lejegyzés kérdéseit általában a sorozat egy további részében tárgyalom.) A *Baptista gyülekezeti énekeskönyvben* elhagyták a hármas osztódású ritmuscsoportok jelzésére használt összekötő jelet az együttesen egységnyi értékű negyed–nyolcad hangjegypárok fölül (éspedig a 42. zsoltárban, BGy290; ez helyes, mert a jelzés triolát sugallt; jól emlékszem, hogy valakitől gyermekkoromban, harmonistaként ilyen instrukciót is kaptam), s a Hasper bevezette sor-

² Ld. Fekete Csaba: „Pálóczi Horváth Ádám virágvasárnapi énekének eredeti és átdolgozott alakja”, *Magyar Egyházzene* XII (2004/2005) 59–69, különösen 66–67. és 69.

³ A 364. tételnél (DL 110.) az „új szöveggel” megjegyzés pontatlan; helyesen: „a R348 szövegével. Hasonlóan a 362. tételnél (DL 109.) a 135. zsoltárhoz írt jegyzet helyesen: „és Bátori István húsvéti énekét (348)”.

⁴ Ld. sommás megjegyzésemet e sorozat első részében, a jelen évfolyam 77. lapján. A genfi zsoltárok ritmuslejegyzéséről, s különösen a szünetjelek kérdéséről ld. Csomasz Tóth Kálmán: *A református gyülekezeti éneklés*. Budapest 1950. 236–238., 254.

illetve periódustagoló menzurális „szünetjelek” (és a baptista énekeskönyvben korábban sem használt ’) helyett egységesen a többi dallam lejegyzésére is alkalmazott ’ tagolójelet használják. Így tett már az *Evangélikus énekeskönyv* szerkesztőgárdája is, de ennek a lépésnek a baptistáknál mostanában általános rendkívül gyors tempó és motorikus éneklési mód miatt messzemenő következményei lettek. Nyilván, hogy jelezzék a megállást s talán mert nem kívánták fermátákkal telehinteni a kottát, a (zenei) sorzáró hangokat jórészt, a perióduszáró hangokat kivétel nélkül s ugyanígy a legutolsó hangokat is félértékekkel írták. Még a legutolsó hang megnyújtásának sincs alapja: a XVI. századi dallamkiadások egyszerű kottaképi konvencióját korábban (a református gyakorlatot követve) a baptista énekeskönyvek is helyesen adták vissza fermátával. Különösen zavaró a sorzáró hangoknál megmutatkozó következtetlenség, így a használók nem a lezárás egyezményes jelének értelmezik majd a félhangot, hanem komolyan veszik. Előfordul, hogy a sorvégen következetesen félhang áll, a periódushoz hasonlóan (42. zsoltár, BGy285); mivel a periódusok e zsoltárban kétoszlatúak, az egészséges zenei érzék ki tud igazodni rajtuk. Ám a 23. zsoltár (BGy290) 3. sorában —itt egyedül— nyolcadérték áll (helyesen). Akkor hát a feleket mindenütt feleknek kell értelmezni? Még zavaróbb pl. a 150. zsoltár (BGy2) félreértelmezése. Érdemes összevetni a régebbi lejegyzéssel (ÚH14): ott értelmes tagolással jelződik a 2, majd 3 és újra 3 sorból álló három periódus, míg az új kiadásban a második periódus második sora végén hosszú hang áll és ezzel megtörik az ív. S ez nem elég: az ugyanígy háromsoros harmadik periódus mindegyik sora (a belső ismétlés is) hosszú hanggal végződik. Az értelmezetlenség nem apró szakmai hiba — eredménye a dallamok megdöbbenő szétesése, aminek következménye pedig az lesz, hogy a valószínűtlenül gyors tempó ellenére lomhának érződnek az egyébként értelmesen tagolt és ezért egybefogható nemes dallamok. (Szegény Csomasz Tóth Kálmán, ha élne...) „Használati utasítás” híján ebbe a változtatásba bele fognak halni a legnépszerűbb genfi zsoltárok is!

A módosítás nemcsak ezzel a könnyen belátható zenei következménnyel jár. A genfi zsoltár-dallamok ritmusának s az ezáltal való hatásmechanizmusának meg nem értéséről is tanúskodik, és hatásukat egészében is rontani fogja. Míg ugyanis az eredeti szövegek a szótagszámláló-hangsúlyos (s csak melleleg rímes) középfancia költészet szabályai szerint íródtak, a dallamok —és ezt nem eléggé szokás észrevenni— az időmértékes görög-latin költészet zenei köntösbe öltöztetésére (s ami a pedagógiai célzatot illeti, a középkori latin és népnyelvű ritmusérzéssel összeférni sehogy sem akaródzó antik metrumok súlykolására) szánt XV–XVI. századi „humanista” metrikus dallamok ritmuselvét követik. (A szöveg ritmikájának és a vers metrikájának tehát semmi köze egymáshoz!) A versmetrika —s ez univerzális verstani elv— bináris oppozíciókra épül. Az időmértékes költészetben az oppozíció alapja a szótagok hosszúsága, tehát csak rövid és hosszú szótagok állhatnak szemben egymással. Harmadik hosszúság nincs. A görög metrikában tudomásunk van nem kétszeres ará-

nyokról is, az énekelt vers és a metrikai hagyomány azonban mindig 1:2 aránnyal számol: a rövid szótag egymorás, a hosszú szótag kétmorás. (A mora a legkisebb metrikai egység). A görög-latin verset „leíró” zene pontosan ehhez a szabályhoz alkalmazkodott.⁵ Mivel pedig ez a fület nem csiklandozó, lábat táncra nem ingerlő ritmika — a ritmusváltások miatt felbukna a táncos — véleményem szerint a legkorábbi időben is része volt a genfi zsoltárok gyülekezeti énektől elvárható komolyságának, ettől a metrikától legföljebb egy irányban lenne szabad eltérni — vissza az autonóm magyar szöveg lüktetését visszaadó kiegyenlített (de nem metronómhoz szabott) énekléshez. Ha ezt nem akarják, a ritmikus éneklés egyetlen hiteles és becsületes formája a kétosztatú metrika. A sor- és perióduszárások természetesen adódó nyújtásával!

Nem valamiféle külsőleges, vagy másodlagos verstani szakmai szempontot kérek számon az énekeskönyv-szerkesztőkön. Ahogy nem kérjük számon Molnár Alberten a francia verselést, s ahogy a dallamalkotó Bourgeois-t sem hibáztatjuk, hogy —például— dallamívei nem képezik le a 23. zsoltár francia versének eleven cezúráit. Marot 11 szótagos (valójában „nővégződésű” 10-es) sorai ugyanis kérlelhetetlenül következetesen, egy cezúrával 4+6-osra (nem pontos magyar felfogás szerint 4+7-esre) oszlanak, vagyis a középkori latinban és népnyelvű európai költészetekben is széltében-hosszában elterjedt 4+6-os sor egy változatát jelentik. Egészen más karaktere lenne a zsoltárnak ilyen magyar sormetszettel (hosszú, tagolatlan sorok helyett 4–7 szótagos kisebb egységekkel) és annak megfelelő dallammal! (Más is a karaktere, ha pl. a francia szöveg tagolását értő és pontosan leképező J. P. Sweelinck mesteri polifon feldolgozásában halljuk az említett zsoltárt.) Megkockáztatom: Marot zsoltára nem gyülekezeti ének. Azzá a vele ütköző ritmuselvű, majd kisimult dallammal és Molnár Albert nem játékos-következetesen tagolt soraival vált.

A diézis annyi —jogos— vita után talán nyugvópontra jutott kérdésében az énekeskönyv-szerkesztők —a megmaradt zsoltárokból— egy kivétellel elfogadták Gárdonyi Zoltán s a nyomában járó református szakemberek javaslatait.⁶ Végrehajtották a harmonizációra is ható módosításokat a 84. (BGy449), a 105. (BGy26) és a 150. (BGy2) zsoltárban. Ki tudja, miért nem tették meg ezt a 23. zsoltár (BGy290) két zárlatában! Talán hogy ne ütközzék a remélhetőleg több helyen énekelt polifón Goudimel-zsoltár dallamával (EV 158. o.)? Vagy így zamatosabbnak érezték a dór ízt? (Diézis nélkül áll a 90. genfi zsoltár is a halottasban, MÉ15.)

⁵ A humanista metrikus énekek emez elvének és gyakorlatának összefoglalását ld. DL 92–93; Csomasz Tóth Kálmán ott hivatkozott, e tárgyú könyvére alapozva (*A humanista metrikus dallamok Magyarországon*. Budapest 1967.)

⁶ [Karasszon Dezső]: „A pótlendő módosítójelek listája a magyar református énekeskönyv 150 zsoltárához Gárdonyi Zoltán «Széljegyzetei» alapján”, in „... eleitől #ogva...” Budapest 1993. 47–52. Igen hasznos (lett volna) a tanulmánykötet több elméleti és gyakorlati (kiadástechnikai) kérdés megfontolásában is.

4. A XVI. századi korálok Magyarországon (366–387)

Mivel a német baptisták énekhagyományának fontos alkotóeleme volt az evangélikus korálanyag, a Glaubensstimme közvetítésével meghatározóvá vált az épp száz éve először megjelent baptista énekeskönyvben, *A hit hangjaiban* is. Bár jelentős énekek is hiányoztak, mégis a korai korszak néhány nagy korálja számos szöveggel, igen hangsúlyosan volt jelen a baptista éneklésben. E dallamanyag jelentőségét mutatja, hogy a „régí Hithangjai” 627 énekéből közel 70 dallama származott az e pontban elősoroltak közé. Ha ezekhez hozzávesszük a középkori háttérrel bíró, fentebb tárgyalt XVI. századi korálokat, akkor 11 százalékot meghaladó az arány. E tekintetben a reforménekeskönyv újdonsága csak néhány, sajnos, úgy tűnik, nem meggyökerezett korál. Újdonság volt viszont a dallam- és a ritmusalak. Bár —az „eredeti” alakot súlykoló sok-sok ráírt szöveg révén is— sikeres volt az áttanítás, kár érte. S kár, hogy a szerkesztők ezt a tanulságot nem nagyon vették figyelembe: noha most van néhány, Bach-korál formájában „visszagyülekezetesített” dallam, nagyobb részük a mesterkélt késő reneszánsz ritmussal és a közelmúltig viruló szépséges, barokk kori dallam-módosulások nélkül él tovább, míg él. Évtizedek múltán is sokan siratják vissza —s nem csak a Bach-passiókat és kantátákat éneklők-hallgatók— a nemes pátozzsal lépegető, fenséges dallamokat, amelyeket aztán ugrándozva voltak kénytelenek énekelni. Nem vigasztalta őket, hogy ez az „eredeti”, hogy „így van” a mai német evangélikus és a magyar református énekeskönyvekben, s jó két évtized múlva, utólagos igazolásul „így lett” —mily nagy kár— az evangélikus énekeskönyvben is. Gyermekkoromban élveztem, hogy a harmonium mellől, átható, szép szoprán hanggal énekelve vágta vezényelhettem a gyülekezetet a Nicolai-korálok akkordfelbontásain... Ma már sajnálom, hogy —tudatlanul— én is része voltam ennek a tévedésnek.

Az új énekeskönyvben történtek fájdalmas kimetszések, ám jórészt helyesen könnyítettek a sok szöveg alatt rogyadozó dallamokon, és öröndetes kivételként eddig gyülekezeti használatban nem volt korál is felbukkan. A végeredmény azonban, bármennyire is öröndünk, hogy kevés dallam hullott ki teljesen, a korálanyag súlyának drámai csökkenése.

Luther Márton Miatyánk-átköltése (483, *Vater unser im Himmelreich*) négy strófával igen népszerű gyülekezeti ének volt (HH435 *Mennyei felséges Isten* — nagyanyám e tanulmányom írása során is használt, rám maradt énekeskönyvének végén ceruzás íráspróbaként cirkalmas betűkkel ez a kezdősor áll.) Ugrándozó, diézis nélküli eredeti dallamalakjával a híres, XVII. századi magyar átköltés mind a 18 versét hozta a reforménekeskönyv (ÚH11). (Mindig reméltem, hogy egyszer végigénekeljük, de úgy emlékszem, két-három strófa túl soha nem jutottunk.) Most (BGy4) az ötödfél évtizeddel előtti dallam- és ritmusalakhoz közel álló Bach-korál, szépen hullámzó melizmákkal, emelt vezetőhangokkal, gazdag harmonizációval — igazi nyereség. Csak az a kár, hogy nagyanyám már nem hallhatja! Ugyanezen dallam- s letéttel tartották meg Kovács Sándor evangélikus püspök szövegét (ÚH37= BGy66 *Kitárom előtted szívem*).

Elmaradhatott volna. Még nagyobb kár, hogy a baptista énekköltés iránti kegyelet magával hozta az *Éltünk zajló, nagy tengerén* túlhabzó szövegét is (HH436, kissé átköltve=ÚH183=BGy279), amely már írása korában is avított volt. Most az általa elfoglalt oldalon elért volna egy nemesen archaikus, értékes szöveg... A régi énekeskönyvben egy temetési szöveggel is szerepelt a dallam (562).

A 46. zsoltár Luther-átköltése (378=*Ein feste Burg ist unser Gott*) nem hiányzott 1960 előtt sem (HH240; még egy verssel: 241). Bizarr szövegét („kénycsábok ezre”, „mord hadszere”...) az ismert evangélikus fordításra cserélték (ÚH270), így is maradt meg (BGy401). Szerencséjére legalább ezt a korált nem fenyegeti eredeti mesterdal-ritmikája.

N. Decius liturgikusszöveg-háttérű dicsőítő éneke (385 *Allein Gott in der Höh sei Ehr*) nyitotta a reforménekeskönyvet (ÚH1=BGy28 *Az Úrnak hála, tisztelet*), de régebben sem volt sokkal hátrább (HH2 *Legyen Istennek hála, dics*), mégpedig különösen szép egyenletes dallamváltozatával (ad notam még: HH3). A 6/4-ben szökellő dallamhoz társult szövegek közül most kettő elveszett (ÚH24: értékes, de a főszöveggel erőst rokon, ÚH439: feledhető...), egy megmaradt (ÚH411=BGy530 *Mindeddig vélem volt az Úr* — korai pietista szöveg, *Bis hierher hat mich Gott gebracht*, itt óévre rendelve).

Az *Es ist gewisslich an der Zeit* főszövegű korál (a vers *Dies irae*-átköltés) az 1529-es wittenbergi énekeskönyv egy legértékesebb darabja (386=EÉ502 *Bizony betelik az idő*). A régi baptista énekeskönyvben az Abgesang első felében érdekes változatot mutató, egyenletesen lépegető dallam mellett nem szerepelt ez a szöveg, de 16 (!) másik igen (HH13–16, 94–97, 134, 171, 194, 245, 255, 338, 357, 368). Itt azonban indokoltnak tarthatjuk a kiterjedt ad notam-gyakorlatot, mert a nem jellegtelen, de igazi „tónus-dallam” sok és különböző szöveget tudhatott fölvenni. Új és átdolgozott régi szövegek szép számban társultak hozzá 1960-ban is. Csak három maradt meg (ÚH23=BGy47 *Nagy Isten, ég és föld Ura*, a reforménekeskönyv nem legsikerültebb új szövege; két XVII. századi korál-szöveg: HH171=ÚH273=BGy403 *Egy az Atyánk, ki alkotott* — egyetlen hírmondó a régi énekeskönyvből, erősen átdolgozott szöveggel — és ÚH400=BGy435 *Ó, add, hogy egykor részt vegyünk* — korábban asztali, most szép úrvacsorai, anagógikus ének). A többi kiesett (ÚH148, 149, 152, 156, 159, 444). A XVIII–XIX. századi szövegeket nem egyformán fájlaljuk, de fölfoghatatlan, hogy kik és milyen indokkal vetették el P. Speratus nemesen dogmatikus („sola gratia — sola fide”) oktató versét (*Es ist das Heil uns kommen her*, ÚH156 *Eljött hozzánk az üdvösség*), melyet a Magyarországon is járt prédikátor 1523-ban iglói hívei számára írt bátorításul. Kihagyás helyett inkább eredeti, s eddig is hiányzó, középkori gyökerű, korai protestáns (Nürnberg 1523), Bach által is kedvelt dallamához társítva kellett volna továbbadni (386=EÉ320).

Még több: 17 szöveget énekeltek 1960 előtt Ph. Nicolai „éjfél-kiáltó” koráljának (386 *Wachet auf, ruft uns die Stimme*) szép, kiegyenlített, melizmákkal gyülekezetivé alakult dallamára is (HH17): a főszövegen kívül 16, vegyes értékű, mindenesetre szépen rímelgető ünnepi és általános tematikájú szöveget

(HH36, 45, 70, 155, 156, 238, 263, 264, 275, 279, 280, 297, 298, 313, 351, 353, 367). 10 régi és új szöveget énekeltek 1960-tól az eredeti dallam bakterdal-hátterét hangsúlyozó ritmikával és hármashangzat-felbontásokkal. Kettő megmaradt: a főszöveg (HH367 *Ébredjetek!... Hív a szózat* =ÚH440=BGy540 *Ébredj, alvó, hív a szózat*) és egy pietista jellegű, a „régí” baptista időkkel összekötő, de egyébként könnyen nélkülözhető vers (HH17 kisebb szövegmódosításokkal=ÚH27=BGy40 *Nagy az Úr, bármerre nézem*). Nyolc szöveg —köztük több átdolgozott régi— kihullott (ÚH102, 175, 305, 313, 337, 383, 391).

Ugyanígy rendet vágtak most Nicolai másik méltán népszerű énekében, a *Wie schön leuchtet der Morgenstern* korálban is (376). A régi énekeskönyvben az első, dallamos előfordulásra (HH26) 14 vers utalt vissza (38, 39, 77, 83, 139, 141, 272, 273, 304, 321, 345, 346, 379, köztük a főszöveg: 140). A szép, kiegyenlített ritmus, a nemesen hullámzó dallamváltozatok és a nem mindig feltűnő rímelés különösen az Abgesang kezdetén jótékonyan elfedték azt, amit Bach korálfeldolgozásaiban a szín pompás harmonizáció feledtet; aminek, persze, a zeneszerző örül, mert minden tehetségét össze kell szednie, hogy ezt a feledtetést a legéleteribben oldja meg: nehogy kiemelje, de eltakarja az aprózó motívum és a csilingelő rímelés —szerelmes dalhoz illő— tingli-tangliját. Ezt azonban a reforménekeskönyvekben közölt eredeti dallam- és ritmusalakok, az adott esetben nyolcadonként váltakozó harmóniak s a keresett rímek megbotránkoztatóan emelik ki. 12 átdolgozott régi vagy új vers került az 1960-as énekeskönyvbe. Most marad a főszöveg (HH140 *Szép „Hajnalcsillag” tündököl*=ÚH99=BGy142 — a metaforikát kiemelő idézőjel nélkül...), egy mennybemeneteli alkalmazás (HH77 kis módosítással=ÚH94=BGy123 *Ó, győzedelmes Királyunk* — XVII. századi korálszöveg) és egy az átlagából nem kiemelkedő Ph. Spitta-szöveg családi áhítatra (ÚH395=BGy518 *Készek vagyunk, ó, nagy Isten*). Ha egy ének nem alkalmas családi áhítatra, akkor ez az. Helyesebb lett volna, ha az énekeskönyv összeállítói ezt a sajátos, kegyes protestáns házi istentiszteleti gyakorlatot egy átlag gyermekhang számára is alkalmas énekekkel látják el. S akkor egy hexachordnál nagyobb ambitust nemigen vehetnek figyelembe. De azt is kétlem, hogy a szülők az asztalnál kényelmesen intonálnák a hatalmas ugrásokat... Netalán az Abgesang játékosságát véljük a gyermeki lelket megragadó zenei mozzanatként? — A dallam túlzott jellegzetessége és nehézsége miatt nehéz szívvel, de helyeselnünk kell, hogy az eredetileg nagyrészt (ádventtől pünkösdig, lelkész- és templomavatástól esküvőig) ünnepinek, pompázatosnak szánt, de ünnepi „tónusnak” nem alkalmas dallam mellől kilenc szöveget elhagytak (ÚH58, 120, 123, 164, 377, 382, 386, 390, 450). Azon töpreng lelkem műfordítói fele, megérte-e az a minden tiszteletet megérdemlő, sok-sok költői törődés, melyet fordító nemzedékek e vers bonyolult formájának visszaadásába fektettek bele? Vagy a jobb szövegek csak pihenő álmukat alusszák?

Végül, szintén számos szöveggel járt együtt a baptista éneklésben is az Isaac nemes világi búcsúdalából (*Innsbruck, ich muß dich lassen*) lett, igen elterjedt korál (377 *O Welt, ich muß dich lassen*). Nehéz lenne leírni, mi adja báját, passi-

óban akárhányszor is meg nem unt elevenségét, vagyis mintegy-„tónusként” való életképességét. A régi énekeskönyvben a 35-ös számtól kezdve még 10-szer megtalálható volt ünnepi és általános tematikájú szövegekkel (HH57, 101, 175, 207, 246, 301–303, 310, 314), a főszöveggel azonban nem. 1960-tól kezdve elsősorban esti énekként kedvelték P. Gerhardt (*Nun ruhen alle Wälder*) szövegével (ÚH406=BGy526 *Már nyugosznak a völgyek*). Ezenkívül csupán egy a reforménekeskönyvbe írt új baptista szöveg (ÚH235=BGy361 *Ha lelked legfőbb éke*) és a túlzottan is termékeny herrnhuti egyházi költőnek, Zinzendorf grófnak két, a régi könyvben is szereplő éneke maradt meg (HH152=ÚH173=BGy275 *Ó, hála, néked, Bárány*, továbbá a Jobbágy István által igen színvonalasan átdolgozott HH303=ÚH343=BGy469 *Nagy Főpapunk, add nékiünk — imaáhitatra*). Ez utóbbi énekek képviselik tehát a folytonosságot a baptista énekhagyomány egy fontos pontján. Kimaradtak: ÚH103, 182, 271, 345, 348, 363, legnagyobb-részt pietista hangvételű, eléggé száraz tematikus énekek. Nélkülözhetők. Időközben a főszöveg is bekerült a baptista egyházzenei tudatba: az „ifjúsági” kóruskönyvben (ÉÚ9) Isaac világi („fiatalos”) kórusletétjére applikálva, három strófával, majd Bach-korálként két versszakkal a halottasba is bevették (MÉ39), vegyeskari előadásra szánva. (A fordító, a jelen sorok írója, akinek fantáziáját a gyermekkori énekeskönyv adatának olvasása óta izgatta, milyen lehet Innsbrucktól búcsúzni, hogy az ilyen szép dallamot ihletett, már a valóságos vers fordítását követően, egy kórusút végén súlyos vesegörcsök között búcsúzott — azt hitte, majdnem a világtól.)

A német evangélikus korálanyag alaprétege a dallamok számát tekintve tehát nem szenvedett súlyos károkat, de a sokkal kevesebb szövegalkalmazás miatt az istentiszteletlen mindenképpen kevesebbszer hangzik el korál. És teljesen kimaradtak fontos énekek is. Kihullott a 130. zsoltár Luther-parafrázisa (375 *Aus tiefer Not schrei ich zu dir* =ÚH137 *A mélyből hozzád kiáltok*), melyet a reforménekeskönyvben próbáltak meghonosítani. Nagy-nagy veszteség. Ugyanakkor talán egy hangulatos eredeti kórusletét (EV 39. o. *Zengd, keresztyénység kezdő-sorral*) megőrzi az emléket N. Herman karácsonyi énekének (380 *Lobt Gott, ihr Christen alle gleich* =ÚH40 *Jer, dicsérd Istent, föld és ég*). A Cl. de Sermisy francia chansonjából lett korált (384 *Was mein Gott will, das gscheh allzeit*) a régi énekeskönyv a „cseh-morva testvérek” énekének tulajdonította (HH587). Kis szövegmódosításokkal és az „eredetihez” közelebb álló, de szerencsére annak ficánkolását el nem érő alakban énekelték (ÚH185) — mindeddig. A fiatalok s talán az idősebbek kórusai is nagy lelkesedéssel éneklik (énekelték?) Sermisy egy másik hangulatos chansonját vallásos szöveggel ellátva (ÉÚ7). Vajon egyszer majd ez a dallam is megkomolyodik?

Csak szövegileg tartozik ide az újabbkori dallamra rátett 366 (*Nun laßt uns den Leib begraben*)=ÚH438 (*Jer temessük el a testet*); a halottasba került (MÉ4).⁷

⁷ Az ÚH479-re való utalás e tételnél felesleges (DL 115.), mert az a nevezett újkori dallam.

Örvendetes ugyanakkor, hogy a *Nun bitten wir den heiligen Geist*, ez a középkori német dallamot s szöveget továbbszövő Luther-korál (359) egy népszerű kórusletét (EV 218. o., két strófával) hatására bekerült a könyvbe (BGy448 *Jer, kérjük Isten áldott Szentlelkét*). Értékes korálok eltűnését kellene ellensúlyoznia (az eredeti négy helyetti két versszakának). Első sora, sajnos, az a melizma nélküli (egy pillanatra indulószzerűvé váló) változat, amellyel — a szövegről és az első strófát már a XIII. században éneklő „hívó középkorról” szokatlan melegséggel ír⁸ — Csomasz Tóth Kálmán fordításában először jelent meg (RÉ234). (A Keresztyén énekeskönyv új részében megjelent — a német eredetinek megfelelő — melizmás változat helyett az EÉ232 (és az ÖÉ46) a református szöveget hozza azzal az eltéréssel, hogy „Könyörüljön”, ill. „Könyörüljél” helyett a még gyöngébb „Szánj meg Isten”-nel fordítja, az 1955-ös énekeskönyvet követve, az eredeti görög-német *Kyrioleis* akklamációt. Nehezen lehet elfogadni, ha fölfogni lehet is, hogy egy tisztán bibliai felkiáltás — magyarul: „Kirjelejszon” — az evangéliumot hordozó görög nyelven miért nem maradhat meg — a hallelujával, hozsannával, ámennel együtt.)

Feltétlen örültünk volna a 367 (*O Lamm Gottes, unschuldig*)=EÉ188 (*Krisztus, ártatlan Bárány*) és a 379 (*Nun freut euch, lieben Christen gmein*)=EÉ318 Luther-éneknek (ez utóbbinak új fordítással). Érdemes lett volna megpróbálkozni meggyökereztetésükkel.

A XVI. századi korálanyagból továbbá mindenképpen fönnt kellene tartania a felnőttkeresztséget megkülönböztető jegyként hangsúlyozó protestáns egyháznak a *Christ, unser Herr zum Jordan kam* Luther-korált, természetesen feszebb szöveggel, mint az EÉ295 hét helyetti három strófája, és leginkább a Bach által is ismert és feldolgozott dallam- és ritmusalakban. Azt sem értem, hogy már régesrég miért nem éneklük a „*Kommt her zu mir!*”, *spricht Gottes Sohn* korált, melynek tízstrófás szövegét a tiroli anabaptista cipészmeister, az 1530-ban hitvallásáért máglyahalált halt Georg Grünwald (1490–1530) írta. A biblikus (Mt 11,28) szövegben a szerző nürnbergi mesterdalnok kollégája sem talált volna hibát! A kedves, középkor végi dallamot rögzítő korálváltozatot kiegyenlített dallammal és ritmussal, négy strófával tartalmazza az evangélikus énekeskönyv (EÉ435 *Jöjjetek, Isten Fia hívó*). Bach a *Wahrlich, wahrlich ich sage euch* (BWV 86) kantáta 3. tételeként az ének záróstrófáját harmonizálta meg.

5. Más XVI. századi külföldi énekek — XX. századi átvételben (387–392)

Az *Úr Jézus, nézz le rám* egyszerű dallamát és szövegét (Áprily Lajos fordítása a református énekeskönyvből) már a reforménekeskönyvet előkészítő *Evangeliumi énekek* (1957) című füzetből megismerték, s hamarosan a legkedveltebb baptista énekek egyike lett (387=ÚH138=BGy235). Már a „régí Hithangjaiban” három szöveggel szerepelt az a „régí angol dallam” (388), amelynek a 6/4-es

⁸ *Dicsérjétek az Urat*. Tudnivalók énekeinkről. Budapest 1971. 132.

vagy $\frac{3}{4}$ -es, hol a hangsúlyos ütemízen szelíden melizmázó, hol hármashangzatokon le-föl siető dallamvonalát (ha nem is pontosan ezt a dallamot, hanem a stílust) dallamok sokasága utánozza és énekli szét a XVII–XIX. századi angol énekköltésben. Köbner szövegével a legnépszerűbb (HH250=ÚH288=BGy418 *Megmentett lény, imádjad őt*), de a másik kettő is a sajátosan baptistának tekintett énekanyag szilárd eleme (HH371=ÚH442=BGy544, HH372=ÚH459=MÉ27,63). Egy a stílusához könnyen illeszkedő angol dallam nem közhelyszerű szövegével istentisztelet-kezdő énekként 1960 után igen hamar nagyon népszerű lett (388=ÚH100=BGy153 *Itt lenni, ó, mily jó nekünk*). Nem emlékszem, hogy valaha is énekeltük volna viszont azt az „ó-holland dallamot” (388=ÚH455), amelynek 1958-ban írt magyar szövegére most szemmel láthatólag ugyanazon dallamnak egy változatát helyezték rá (BGy556). Nem gondolom, hogy nagy nyereség.

A Crüger neve alatt közölt (máshol a „cseh testvéreknek” tulajdonított) evangélikus ének (391=EÉ383=ÚH34 *Jövel, Jézus, lelkem hő szerelme*) valószínűleg eddig is inkább csak a helyet foglalta.

A Baptista gyülekezeti énekeskönyv most a rövid, négysoros, az egyenletes lépegetést egy-egy pontozással és hirtelen ugrásokkal élénkítő „régí” angol énekstílusból új, mord szöveggel (BGy232 *A mélybe tart e zord világ*) kíván bevezetni egy XVI. századi éneket (Este’s psalter 1592; kétszer is elkövetett sajtóhibával „Erse’s”-nak írva). A stílus ettől kezdve időtlen: sok tucatjával tartalmazzák angol (anglikán, metodista, baptista) énekeskönyvek a hasonlókat. (Ld. későbbi fejezetekben). A korai cseh népénekeket tartalmazó Franusův kancionál (a könyvben kétszer is sajtóhibával: Franusuv kancional) dallamára hivatkozva —hozzánk legközelebb a szlovák protestáns Kresťanský spevník című énekeskönyvben akadtam rá— nem túl sokat markoló szöveggel ellátva közölnek egy éneket (BGy395). Lehet, hogy ezzel együtt van esélye a meggyökerezésre. Mindenesetre akkor is problémás, ha egy stílust egy-egy tétel képvisel. (Máskülönben: meglepődnék, ha pontosan ebben az alakban szerepelne az egyszerűcske AABA dallam a XVI. század eleji gyűjteményben...)

IV. Az ellenreformáció korának népénekei (401–498)

1. A XVII. századi népénekek hagyományos rétege (401–459)

A régi énekeskönyvben e csoportot csak két, protestáns eredetű ének képviselte. Folyamatosan jelen van a *Komm, heiliger Geist, Herre Gott* „ógyházi” eredetű Luther-korál (*Jövel, Szentlélek, Úristen*) a hozzá sajátosan tartozó magyar dallammal (443=HH583 kiegyenlített =ÚH116=BGy159). A baptista énekanyagba való bekerülését a *Hallelujah!* énekeskönyv segíthette, ahogy a *Krisztus Urunknak áldott születésén-ét* is (454=HH584=ÚH47=BGy76). Ennek ritmusát hamar áttanulták a gyülekezetek, s igen kedvelt karácsonyi ének lett. Második, evangélikus szöveggel is tovább él (ÚH35=BGy56).

A reforménekeskönyvbe fölvelt négy SzVU-ének jó választásnak bizonyult. Kisebb-nagyobb szövegigazításokkal beilleszkedtek a baptista éneklésbe; mind a dallamok, mind a világos funkciók segítették meghonosodásukat. A régi énekeskönyv például mindössze három éneket (336–338) adott óévre (ld. az előző lapszám 259. lapján az óévi istentisztelet leírását): szükség volt alkalmi énekekre (403=ÚH415=BGy532 *Ez esztendő fordulóján*). Venantius Fortunatus szent Kereszt-himnuszát (*Vexilla regis prodeunt*) Sík Sándor fordításában problémamentesen befogadták (406=ÚH76=BGy107 *Királyi zászló jár elől*), pedig világosan ott állt a középkori latin forrásra való utalás. (Hogyan is lettem latin himnuszok kutatója?...) Jobbágy Istvánnak a kedves dallamra alkalmazott keresztelési versét (ÚH283) most ugyanazon énekköltő ugyanazon témájú, még sikerültebb szövegével cserélték föl (BGy417). Kórusműként évtizedek óta használják (EV 138. o.). Megmaradt a Cantus Catholici két éneke is. Nem meglepetés a *Vigasságos, hangos* (415= ÚH42=BGy84), de annál inkább Sík Sándor pünkösdi mise-énekszövege (416=ÚH124=BGy166 *Szállj szívünkbe nagy Isten*). Nem gondoltam volna. Valószínűleg ökumenikus és nemzeties meggondolások tartották meg a Rákóczinak tulajdonított éneket (442=ÚH141=BGy224 *Győzhetetlen én kőszálom*). Nem a legsikeresebbek közé tartozott.

Földváry József jellegzetes református istentiszteletkezdő énekét (414=ÚH318 *Szent Isten, noha néked*) nem támasztotta meg hasonló liturgiai funkció, így kidőlt a sorból.

A gyermekénekeskönyv révén viszont —népi ének gyanánt, de a középkori gyökerek ellenére, jelen alakjában Zsasskovszkyn át végső soron egy német énekeskönyvből⁹— bekerült a *Krisztus Jézus született* (411=GyÉ567=BGy90). Főlőleges viszont a *Mennyből az angyal* (434=BGy81). Ismertük, énekeltük is, ha nem is gyülekezetben, hanem családban, s nem csak vegyes vallású közegben. Szeretjük is. Minden népnek vannak nagyon jellegzetes karácsonyi dalai, melyek szeretéséről nem esztétikai szempontok döntenek. De énekeskönyvbe annyi sokkal biblikusabb, magyarabb karácsonyi éneket tudunk javasolni.

A körülmények ismeretében a tárgyalt csoport számos énekéből csak keveset javasoltunk volna újonnan bevehetőnek, de némelyik hiánya nagyon fájdalmas. Komoly szép közös protestáns —s Erdélyben katolikus— zsoltáros ének (148.) a *Dicsőült helyeken* (410=RÉ278). Szombatos volt-e vagy sem Sinka György —ha az volt, csak eggyel több ok, hogy e nehéz sorsú erdélyi közösség egy énekét fenntartsuk—, bűnbánati éneke (431=RÉ207 *Seregeknek hatalmas nagy királya*) az egyik legnagyobb magyar népének, s az EE73 dallamalakjában a teljes magyar kereszténység közös énekének kellene lennie. A nem is oly rég fölfedezett s az Éneklő egyház által elterjesztett gyönyörűséges ádventi ének —kár, hogy nem hagyták meg „Jövel, jövel” szövegkezdettel—, az *Ó, jöjj, ó, jöjj, Üdvözítő* (448=EE6=EE149) a népi átalakítás egyik legragyogóbb példája. XVII. századi német

⁹ Watzatka Ágnes, „Néhány ismert népénekünk eredetéhez. Az 1846-os leitmeritzi kottás énekeskönyv”, *Magyar Egyházzene* XII (2004/2005) 31–48. Erről a dallamról: 36. Mindenestre tehát árnyalatlanul hagyva túlzás a forrásmegadás: „Magyar karácsonyi ének”.

evangélikus eredetijének (*O, Heiland reiß die Himmel auf*) legszebb erénye, hogy ez az abaúji magyar népének kialakult belőle. (Természetesen gyönyörködünk Brahms megindító kórusművében is.)

A tisztán katolikus eredetűek közül biztosan azonnal meggyökerezett volna, és mint „himnusz-tónusdallam”, a fentebbi 406=76 (*Királyi zászló jár elöl*) dallamhoz hasonló lévén számos ambrozián strófás (4x8) jambikus szöveget hordozhatott volna a 405=ÉE189 (*Ó, Jézus, emlékezni rád*) dallama. Csodálom, hogy még 1960-ban miért nem került be akár ez a szöveg, vagy másik; s ha akkor nem, most miért nem. Az új katolikus népénektárból csak a teológiai jellegű átalakításra egyáltalán nem szorulókat idézem: ÉE8 (*Hív minket most egy tiszta szó*), ÉE24 (*Világmegváltó Krisztusunk*), ÉE139 (*Örök Atyának egy Fia*), ÉE281 (*Kik Jézust látni jöttek*), ÉE 356 (*Krisztus, ki Nap vagy és világ*). Természetesen nem lehet fölvenni protestáns énekeskönyvbe Oltáriszentség-éneket. De az *Üdvözlégy*, *Krisztusnak drága szent teste* (429=162) dallamára gond nélkül lehet énekelni a keresztről szóló (ÉE295) vagy még inkább a jó termésért, békességért könyörgő (ÉE329) verseket. S akkor a Rákóczi-dallamkörnek ez a kiváltképpen szép, fríg dallama is helyet kaphatott volna a baptista énekeskönyvben.

2. A XVII. századi népénekek „barokkos” rétege (460–478)

Sík Sándor szövegével énekelték A hit hangjai (1960) egyetlen ionikus a minore-ritmusú tételét, a SzVU-n át Náray Lyra coelestiséből (473=ÚH209=BGy352). Olyan SzVU-ének, amely sajátos módon baptistává vált, hiszen szinte csak itt marad meg, úgy tűnik, ezután is. (Gyermekkoromban, bevallom, igen tetszett sok maníros fordulata, a „tünde játék”, a „serlegedben telt a kedvem”. Ma nem annyira...) Kedveltük a —mint említettem, nem is gregorián— *Veni, veni Emmanuel*-t (477=ÚH32=BGy60 *Ó, jöjj, ó, jöjj, Immánuel*). Úgy látszik, majd minden énekeskönyv-szerkesztőnek főbiája van a „jövel” szótól. A fentebbi német-magyar népénekhez hasonlóan ez is a nehezen kimondható verskezdetet kénytelen elszenvedni —Kodály feldolgozásában (EV 19. o.) viszont a „Tanár úr” tekintélye megőrizte a jól mondható, és még csak nem is archaikus szót. Anynyi úton érkezhett —bár akkoriban az állami rádió még nem mutatott túlzott karácsonyi lelkesedést—, végülis a református énekeskönyvön keresztül jutott el a Caruso hangján halhatatlan *Adeste fideles* (478=ÚH51=BGy78).

E kora barokk rétegből egy népének hiányzik, pedig befogadásra is találhatott volna. A *Midőn a Szűz magzatát* (461=ÉE46) a gyermekénekeskönyvben (GyÉ583 *Karácsonynak szent napján*) a *Jeles Napokból* (Magyar Népzene Tára II. 1953) vett változattal szerepelt (a Pest vármegyei Turáról; e katolikus község volt a magyar népdalt-népéneket mint magánvaló szépséget s mint a magyar önazonosság alkotóelemét a baptizmusba integrálni óhajtó egyházzenészek egyik vezéralakjának, az énekeskönyv munkálataiból fájdalmasan hiányzó Jobbágy Istvánnak a szülőfaluja). Bekerülhetett volna ez a gyülekezeti énekeskönyvbe is, még inkább a Jézus keresztségéről szóló, kissé átfűtött Sík Sándor-szöveg (ÉE61).

3. XVII. századi német korálok Magyarországon (479–498)

A XVI. századiakhoz hasonlóan a XVII. századi német korálok is, és pedig némelyik számos kontrafaktummal, a száz évvel ezelőtti kezdetektől fogva részes voltak a *Glaubensstimme* tradíciójának. A régi énekeskönyv úgy 20 dallamra mintegy 80 szöveget adott (az egész énekeskönyv majd 13 százalékát); sok vers átment a reforménekeskönyvbe, és számos új vagy régi-új szöveget is illesztettek a dallamokra. Az újítás itt is az eredeti dallam- és ritmusalakok visszaállításában s a modernizáló szövegátdolgozásokban mutatkozott meg. A legújabb gyülekezeti énekeskönyv túlnyomórészt megőrizte a dallamokat, de mint máshol, itt is irgalmatlanul csökkentette a dallamhoz járuló szövegek számát. Mivel azok részben a XVIII. századi pietizmus, a XIX. századi száraz historizmus és a XX. század buzgón verselő második fele termékei, nem sokért kár, de az eggyel korábbi század koráljaihoz hasonlóan ezek is más, mint látjuk, kevésbé értékes anyagnak adtak helyet.

A Bach-organapartitából is ismert *Sei gegrüßet, Jesu gütig* (479=ÚH67=BGy105 *Jézus, világ Megváltója*) Sík Sándor szövegével SzVU-éneknek számít. Hassler *O, Haupt, voll Blut und Wunden* szövegű korálja viszont (480, P. Gerhardt verse), a dallamszerzőre és a harmonizáló „Bach János Sebestyénre” való pontos utalással régebben is szerepelt (HH58 *Óh Fej, vértől áztatva*), más rátett szöveg nélkül. A reforménekeskönyv három nagyheti szövegéből kettő (ÚH63=BGy102 *Ó, megsebzett Krisztusfő*; ÚH56=BGy94; ÚH64) s egy temetési ének megmaradt (ÚH434=MÉ2). A *Herr Jesu Christ, dich zu uns wend* szövege a 134. genfi zsoltár dallamával állt régen (HH286). 1960-ban megkapta eredeti dallamát (ÚH315=BGy452 *Úr Jézusunk, ó, légy velünk*), melyre új szöveget is írtak (ÚH227=BGy355).

M. Vulpus *Ach bleib mit deiner Gnade* kezdetű koráljának egyszerű, mégis nemes, hatásos dallama (487) eszményi „tónus”-dallam. Régen 11, 1960-tól 8 szöveget énekeltek rá (sokkal többet, mint az evangélikusok — ami mutatja, hogy a német baptizmus énekanyagaként vétetett át). Megmaradt a főszöveg (HH296=ÚH339=BGy462 *Ó, maradj kegyelmeddel*) és két Köbner-vers (HH237=ÚH275 egy új strófával=BGy405, HH262=ÚH292=BGy428) s két temetési vers (HH362=ÚH429=MÉ8, HH363=ÚH431=MÉ6); három kiesett (HH236=ÚH355, HH305=ÚH352, HH327 átdolgozva=ÚH403; régebben még: HH122, 123, 364).

A 488-as csoportban összefoglaltak közül megmarad Zinzendorf gróf *Jesu, geh voran* éneke (ÚH205=BGy320). A megtérése után operáit elégető — mily szent borzalommal olvastam az életrajzi megjegyzést! — A. Drese dallamához a kiegyenlített HH46 más szöveget kapcsolt. A hetyke ritmusú eredeti — Dobszay szerint „a XVII. század templomi használatra talán kevésbé alkalmas dallamainak egyike”, alkalmasság ide vagy oda, a legkedveltebb istentiszteletzáró énekek egyike lett. Kedvelt volt és maradt az *Ach Gott und Herr, wie groß und schwer*, ha nem is a főszöveggel (HH78=ÚH95=BGy122 *Vonj, mesterünk*, HH226=ÚH132=csak a szöveg; BGy177, ÚH312=BGy458). A magyarországi születésű G. Chr. Strattner dallamát 1960-ban vezették be. Két szöveg maradt (ÚH21=BGy39 *Ég, föld, tenger és a szél*, és a reforménekeskönyv fő ideátorának,

a jó ízlésű karvezetőnek, Bányai Jenőnek egy nagyon sikerült bűnbánati szövege: ÚH139=BGy238). Furcsa, hogy kimaradt Somogyi Imrének, a két világháború közti idő meghatározó, római katolikusból a kommün bukása után áttért baptista személyiségének, egyházelnöknek és jó tollú —Sík Sándor irányához közel álló— egyházi írónak a pünkösdi éneke (ÚH122). Kimaradt az *Ich dank dir schon* is (ÚH401 *A hála első érzetem* — reggeli ének).

A Crüger-korálok közül a Máté-passióban ötször is megszólaló *Herzliebster Jesu, was hast du verbrochen* (485) nem volt s nincs meg sem a régebbi, sem az új énekeskönyvekben. Valamelyik Bach-harmonizációval kellene énekelni, elkerülve így az eredeti „szaffikus” dallam ritmusugrándozásait (RÉ340=EÉ198). (Az legföljebb a dallamtörténeti forrást mutatja világosabban: az evangélikus korál 3–4. sora ugyanis a 23. genfi zsoltár 5., és felére rövidített 6. sora, s ezek után világos, hogy a strófa dallamkezdeté is lényegében azonos.) A *Nun danket all und bringet Ehr* korálnak pedig (486=ÚH316=BGy442 *Mind adjon hálát Istennek*) az első sora szinte teljes egyezést mutat a 66. genfi zsoltár első sorával. (Most kimaradt az ÚH85 rátett szövege, *Föltámadt Hős, ó, dics neked*, amely még régebben, HH64 *Feltámadt...*, más dallamhoz kapcsolódott; indokolt ez a kihagyás, mert a gyülekezeti énekeskönyvbe belevették azt a Wesley-szövegre írt karéneket, amelyet a baptista egyház —mégpedig ünnepélyes alkalmakkor gyakorlatilag mindenki, akár több száz vagy ezer ember is, fejből— ugyane szövegkezdettel négy szólamra énekelt, EK62, EK² 94B). A *Herr, ich habe mißgehandelt* dallama újkori református szöveggel marad meg (495=ÚH194=BGy295 *Gondviselő jó Atyám vagy*). A *Nun danket alle Gott* (489) a baptista énekanyag szilárd pontja. Megmarad a főszöveg (HH10=ÚH5=BGy32 *Köszönjük az Úrnak*), két rátét is (HH309=ÚH353=BGy465 — bevett kegyes ének, ÚH445=BGy548 — jó „felütésű” baptista szöveg), több viszont kihullik (HH201=ÚH238, HH254=ÚH284=csak a szöveg; BGy421, ÚH393, 404; ld. még HH172). Az úrvacsora komolysága megőrzi a nemesen patetikus *Schmücke dich, o liebe Seele* korált (490=HH256=ÚH291=BGy425 *Ébredj, készülj fel, ó, lélek*), s még egy Klopstock-vers is megmarad (HH232=ÚH267=BGy394; kiesett: HH257=ÚH293, HH268=ÚH304, mindkettő úrvacsorai, ÚH255).

A 489-es alá foglalt csoportból minden korál —általában több szöveggel— folyamatosan a baptista énekanyag része. A *Was Gott tut, das ist wohlgetan* főszövege (HH204 *Mind jó, amit Isten művel*=ÚH196 ... *tészen*=BGy 281 s MÉ47 — férfikar) s két rátét állandó (HH173=ÚH233=BGy378, HH225=ÚH130=BGy179; volt még: HH181). A *Jesu, meine Zuversicht* főszövege maradt (ÚH430=MÉ7 *Jézus, én bizodalمام*), két további vers is (HH182=ÚH207=BGy339, HH212=ÚH195=BGy 299), négy kiesett (HH202=ÚH239, ÚH87, 253, 435; volt még: HH56, 112, 113, 213, 261). A *Liebster Jesu, wir sind hier* főszövege bevett istentisztelet-kezdő ének (HH284=ÚH314=BGy438 *Kedves Jézus, itt vagyunk*), de a többi is állandósult (HH18=ÚH25=BGy45, HH295 ≈ ÚH340=BGy460). A *Gott ist gegenwärtig* szintén istentisztelet-kezdő ének (HH281=ÚH319 *Itt van Isten köztünk*=BGy441); megmaradt az ÚH 441=BGy546 (régén e dallamra énekelték még: HH247, 369).

A *Lobet den Herren, den mächtigen König der Ehren* mind a kiegyenlített, mind az 1960 utáni (eredeti) ritmussal a legfenségesebb korálok közé számít. Főszövege (HH6=ÚH12=BGy14 *Áldjad, én lelkem, a dicsőség örök Királyát*) s két más szöveg él (HH4=ÚH3=BGy35, HH109=ÚH208=BGy325), három elhullott (HH37=ÚH44, HH342=ÚH422; ÚH354; régebben: HH5, 145, 331). A *Valet will ich dir geben* korál főszövege nem használatos a baptista énekeskönyvekben, de nagy ívű dallamát számos szöveggel énekelték (HH33=ÚH57=BGy96 *Hogy fogadjalak téged* — virágvasárnapra, HH216=ÚH248, HH347=ÚH389, ÚH189=BGy293, ÚH370=BGy491; régebben: HH54, 55, 81, 90, 142, 208, 209, 217, 360; 89: más dallammal).

A 490-es csoport nem említett koráljai is nagyrészt megvoltak-megvannak. A *Gott des Himmels und der Erden* főszövege kihullott (HH326=ÚH405 *Mennynek, földnek Teremtője*; más szöveggel még HH66), egy Miatyánk-átköltés megmaradt (HH300=ÚH357=BGy468). A *Straf mich nicht in deinem Zorn* korál szövegét nem éneklik, ám az imaáhítra hívó két későbbi szöveget igen buzgón (HH188=ÚH359=BGy473 *Lelkem, ébredj, készen légy*, HH299=ÚH356=BGy470 *Szent légy, ó, gyülekezet*). Melchior Franck összetéveszthetetlen kezdetű dallamát régebben melizmákkal gyülekezetív téve énekelték, de a csupasz hármashangzatfelbontás és más változtatások sem veszejtették el teljesen (HH67=ÚH81 *Megváltóm él*, HH68 ≈ ÚH96=BGy124, HH288=ÚH317=BGy447 *Itt jó nékem* — Köbner istentisztelet-kezdő éneke különösen népszerű; HH375 témája ≈ ÚH449; HH87, ÚH243.) E csoport még gazdagodott is Franck áldozócsütörtöki *Gen Himmel aufgefahren ist* koráljával. A reforménekeskönyv művelt s jól verselő munkatársa, Páth Géza pünkösdi szövegével karénekként már használták (EV 127. o.=BGy161), most még egy Jézus-élete szöveget kapott (BGy139).

Marad a 491-es „német” csoportjából az ÚH161=BGy249; népszerű a HH118=ÚH210=BGy327 (*Egy, Uram, egy a szükséges*; más szövegek: HH184=ÚH257; HH227), ÚH258=BGy384. A „skót zsoltárokat” is lehetne szaporítani hasonló egyszerű, de nemes darabokkal (ÚH104=BGy145 *Bár Isten volt*).

Schein korálja (eredetileg *Mach mit mir, Gott, nach deiner Güt*) kiegyenlített ritmussal (!) méltán népszerű (492=HH174=ÚH206 *Ki utánam jön* — szól az Úr=BGy346, HH161=ÚH204=BGy334 *Én az övé, Ő az enyém*).

J. Franck nekünk elsősorban a Bach-motettából ismert *Jesu meine Freude* korálja (493) nem volt használatban, csupán a szövege, más dallammal (HH166). P. Gerhardt *Gib dich zufrieden und sei stille* éneke nem vált be (496=ÚH190). Bevált viszont másik verse (*Sollt ich meinem Gott nicht singen?*) J. Schop lendületessé szelídült koráldallamával (497=ÚH8=BGy11 *Hogy ne dicsérném az Istent*; új szövege is: ÚH379=BGy497; kimaradt viszont az ÚH278). A *Wer nur den lieben Gott läßt walten* korál kifejezetten kedvelt ének lett (494=ÚH193=BGy278 *Ki Istenének átad mindent*, HH361=ÚH427=MÉ3, HH359 csak szöveg=ÚH437= MÉ5).

Megmarad a két „svéd dallam” (498): ÚH62=BGy103 (*Hittel nézek keresztfádra*; kimaradt rátétje: HH54 szövege ≈ ÚH68). Egy szöveggel marad az ÚH451= MÉ19 (*Elnémul egyszer énekelem*; kimaradt a nagypénteki ÚH65).

(Folytatjuk)